

Зміст

Книга перша	9
Книга друга	215
Книга третя	333
Книга четверта	455
Книга п'ята	529
Книга шоста	649

Дірк Струан піднявся на шканці флагманського корабля Її Величності «Помста» й попрямував до трапа. Сімдесятичотиригарматний лінкор стояв на якорі за пів милі* від острова. Його оточували решта військових кораблів флоту, десантні кораблі експедиційного корпусу, а також торговельні судна й опіумні кліпери китайських торговців. Був світанок понурого зимного вівторка 26 січня 1841 року.

Крокуючи головною палубою, Струан окинув зором берег, і чоловіка охопило хвилювання. Війна з Китаєм минула згідно з його планами. Перемога була такою, як він і передбачав. Цього острова — призу переможців — він жадав двадцять років. І тепер сходив на берег, щоб засвідчити формальний вступ у володіння та побачити, як китайський острів перетвориться на перлину в короні Її Британської Величності, королеви Вікторії.

Цим островом був Гонконґ. Тридцять квадратних миль** скель і гір на північ від гирла широченної Перлинної річки. За тисячу ярдів*** від материка. Негостинний. Неродючий. Безлюдний, якщо не брати до уваги крихітного рибацького села на південній стороні. Прямо на шляху жахливих штормів, які щорічно вдиралися в затоку з Тихого океану. На сході й заході оточений небезпечними мілинами й рифами, цей острів не мав жодної цінності для мандарина — так називають чиновників китайського імператора, — до чиєї провінції належав.

Але Гонконґ мав найбільшу гавань у світі. І для Струана він був мостом у Китай.

— Агов, там! — крикнув молодший офіцер корабельної вахти морському піхотинцю в багряному мундирі. — Подати баркас містера Струана до середнього трапа!

— Так, сер! — піхотинець перехилився через борт і передав наказ далі.

— Буде готово за мить, сер, — сказав офіцер, намагаючись стримати своє благоговіння перед князем торгівлі, про якого в морях Китаю ходили легенди.

* 1 морська миля = 1,85 км. — Тут і далі прим. пер., якщо не вказано іншого.

** 1 сухопутна миля = 1,61 км.

*** 1 ярд = 0,91 м.

— Я не поспішаю, хлопче.

Струан був справжнім велетнем. Його обличчя задубіло в тисячах штормів. Синій сюртук на ньому був застібнтий на сріблясті гудзики, а вузькі білі штани — недбало заправлені в морські чоботи. Він був озброєний, як завжди: один ніж у складці одягу на спині, інший — у правому чоботі. Сорока трьох років віком, він мав руде волосся і смарагдово-зелені очі.

— Пречудовий день, — сказав він.

— Так, сер.

Струан зійшов по трапу, забрався в носову частину баркаса й усміхнувся своєму названому молодшому братові, Роббу, який сидів у середині човна.

— Ми запізнюємося, — промовив Робб і широко всміхнувся.

— Знаю. Його Світлість і адмірал забагато говорили, — Струан на мить пильно подивився на острів. Тоді махнув рукою боцману: — Відчаймо. До берега, містере Маккею!

— Йо, слухаюсь, сер-р!

— Нарешті, га, тай-пене? — сказав Робб. «Тай-пен» китайською означало «верховний лідер». У компанії, в армії, на флоті або у країні є лиш одна така людина — той, хто тримає в руках справжню владу.

— Йо, — відповів Струан.

Він був тай-пенем «Шляхетного дому».

Розділ перший

* * *

— Чума на цей смердючий острів, — сказав Брок, блукаючи очима пляжем та зводячи погляд на гори. — Увесь Китай біля наших ніг, а ми забираємо лише цю безплідну дернисту скелю.

Він стояв на прибережній смузі з двома такими самими, як він, китайськими торговцями. Навколо них тут і там розташувалися групи інших торговців й офіцерів експедиційного корпусу. Усі вони чекали, щоб офіцер королівського флоту розпочав церемонію. Біля флагштока двома акуратними шеренгами вишикувалася почесна варта з двадцяти морських піхотинців, чиї яскраво-багряні мундири засліплювали очі. Поруч із ними безладними купками юрилися матроси, які щойно важкими зусиллями закопали флагшток у каменистий ґрунт.

— Вісім склянок* — ось коли мали підіймати прапор, — сказав Брок захриплим від нетерпіння голосом. — Запізнилися вже на годину. Якого гаспида ця затримка?

— Лаятися у вівторок — поганий джос**, містере Броку, — сказав Джефф Купер, сухорлявий гачконосий американець із Бостона, в чорному сюртуку та хвацько заломленому набакир фетровому циліндрі. — Дуже поганий!

Партнер Купера, Вілф Тіллман, злегка напружився, відчувши приховану різкість у гунявому голосі молодшого чоловіка. Це був кремезний і рум'яний виходець із Алабами.

— Ось що я вам скажу. Увесь цей паршивий острів завбільшки з мушине лайно — поганий джос! — сперсердя кинув Брок. «Джос» — китайське слово, яке означало везіння, долю, бога й диявола разом узятих. — До біса поганий.

— Краще це було б не так, сер, — сказав Тіллман. — Майбутнє китайської торгівлі тепер тут — добрий джос чи поганий.

* Склянка — означення на флоті проміжку часу, дорівнює пів години. Кількість склянок указує на час, а лік ведуть від початку вахти. Вахта змінюється щочотири години, перша починається опівдні. Вісім склянок може означати 16:00, 20:00, 00:00, 04:00, 08:00 або 12:00. (ред.).

** Китайський ідол, статуетка божества. Слово походить із китайсько-англійського піджину.

Брок пильно глянув на нього.

— Гонконг не має майбутнього. Відкриті порти материкового Китаю — ось що нам потрібно. І вам це чудово відомо, бігме!

— Ця гавань найкраща в тутешніх водах, — сказав Купер. — Тут удосталь місця, щоб кілювати й переобладнати всі наші кораблі. Удосталь місця, щоби збудувати наші будинки й пакгаузи. І, нарешті, віднині Китай не втручатиметься в наші справи.

— Колонія повинна мати придатні для сільського господарства землі й селян, які їх оброблятимуть, містере Купере. Вона мусить отримувати дохід, — нетерпляче промовив Брок. — Я пройшов цей острів уздовж і впоперек, як і ви. Тут ніде вирощувати врожай. Немає ані полів, ані річок, ані пасовиськ. Отож ні тобі м'яса, ні картоплі. Усе, що нам знадобиться, доведеться привозити морем. Подумайте, у скільки це обійдеться. Та що вже казати, тут і порибалити гідно не вдасться. А хто оплачуватиме утримання Гонконгу, га? Присягаюся, це будемо ми й наша торгівля!

— А-а, то ось яка колонія вам потрібна, містере Броку? — сказав Купер. — Я вважав, що у Британської імперії, — він спритно сплюнув за вітром, — достатньо подібних колоній.

Рука Брока, ніби блукаючи, пересунулася ближче до його ножа.

— Ви сплюнули, щоби прочистити горло, чи цей плювок адресувався імперії?

Тайлер Брок наближався до своїх п'ятдесяти. Це був одноокий гігант, твердий і витривалий, як залізо, що ним у юності він мусив торгувати на вулицях Ліверпуля, і сильний та небезпечний, як озброєні торговельні кораблі, на які він утік і якими з часом почав керувати як голова торгового дому «Брок і сини». Він носив багатий одяг, а ніж у нього на поясі був інкрустований коштовним камінням. Борода Брока, як і волосся, уже почала сивіти.

— Зимно нині, містере Броку, — швидко промовив Тіллман, подумки сердячись на довгий язик свого молодого партнера. Брок не з тих, кого можна дратувати, а вони поки що не можуть дозволити собі ворогувати з ним відкрито. — Страшенно зимний вітер, га, Джеффе?

Купер коротко кивнув. Але від Брока погляду не відвів. Ножа він не мав, проте носив у кишені «дерінджер»*. Не нижчий за Брока, та худорлявіший за нього, він не злякався.

* Клас американських короткоствольних пістолетів великого калібру. Назва походить від прізвища американського зброяра Генрі Дерінджера, чиє збройне підприємство у Філадельфії випустило кишеньковий пістолет великого калібру. Цей пістолет, який отримав назву Philadelphia Deringer, випускали з 1852-го до 1868 року.

— Я дам вам пораду, містере Купере, — сказав Брок. — Ліпше б вам не супроводжувати плювками слова «Британська імперія» надто часто. Бо ще натрапите на тих, хто й не подумає сумніватися у ваших намірах.

— Дякую, містере Броку, запам'ятаю, — безтурботно відповів Купер. — У мене для вас теж є порада: лаятися по вівторках — поганий джос.

Брок стримав своє роздратування. Прийде день, і він розчавить Купера й Тіллмана разом з їхньою торговою компанією — найбільшою з американських. Але зараз вони були йому потрібні як союзники проти Дірка й Робба Струанів. Подумки Брок вилаяв джос. Той зробив торговий дім «Струан і компанія» найбільшим в Азії, і то таким багатим та могутнім, що інші китайські торговці, у святобливості й заздрості, називали його «Шляхетним домом» — шляхетним, бо він був першим у всьому: найбагатшим, найщедрішим, з найбільшими обсягами торгівлі й найкращими кліперами, але передовсім тому, що Дірк Струан був тай-пенем, першим серед усіх тай-пенів Азії. І сімнадцять років тому, коли Струан заснував свою імперію, джос коштував Броку ока.

Це трапилося поблизу острова Цюшань*. Цюшань лежав на південь від величезного порту, з назвою Шанхай, поблизу гирла могутньої річки Янцзи. Брок з величезним вантажем опіуму прорвався крізь мусон. Дірк Струан, теж із опіумом на борту, відставав від нього на декілька днів. Брок досяг Цюшаня першим, продав свій вантаж і повернув назад, радіючи, що Струанові доведеться йти далі на північ і спробувати збути опіум у нових для нього місцях з поки невідомими ризиками. З повними срібла скринями Брок поспішав на південь, додому — у Макао. Вітер був попутним. Раптом з боку Китайських морів налетів потужний шторм. Китайці називали такі шторми *тайфен*, тобто Великими вітрами. Торговці називали їх тайфунами. І ті були втіленням жаху.

Тайфун безжалісно розтрощив корабель Брока, а його самого щоглами та брусами придавило до палуби. Поки Брок безпомічно лежав, вітер лупцював його обірваним кінцем фала**. Екіпаж вивільнив чоловіка з пастки, але не раніше, ніж обірваний канат з металевим гаком на кінці видлубав йому ліве око. Доти корабель уже ліг на бік, і Брок допомагав своїм людям перерізати

* Застаріла назва острова Джоушань.

** Трос або мотузка для підняття і спуску вітрил, різних частин судна, прапорів, вимпелів тощо. Корабельна снасть, що належить до рухомого такелажу.

такелаж*, щоби спустити на воду поламані щогли. Якимось дивом судно випрямилось. Тоді Брок залив свою закривавлену очну ямку бренді — він і досі пам'ятає цей біль.

І він пригадав, як усе ж насилу дістався порту, коли його вже давно вважали загиблим. Від його прекрасного трищоглового кліпера зостався тільки тріснутий по всіх швах корпус: ані щогл, ані гармат, ані такелажу — усе втрачено. І на той час, коли Брок замінив реї**, такелаж і щогли, дістав іншу гармату, порох і ядра, набрав нову команду та придбав іще один вантаж опіуму, від заробленого у цій подорожі нічого не залишилося.

Струан потрапив у той самий тайфун на маленькій лорчі — кораблі з китайським корпусом і англійською оснасткою***, який використовували для перевезення контрабанди у прибережних водах у хорошу погоду. Але Струан зміг вибратися зі шторму цілим, і коли він, елегантний, як завжди, вітався з Броком на пірсі, у його дивних зелених очах можна було прочитати насмішку.

Дірк і його клятий джос, думав Брок. Завдяки джосу Дірк перетворив ту одну смердючу лорчу на цілий флот кліперів і сотню лорч, на пакгаузи**** й силу-силенну срібла. На проклятий «Шляхетний дім». Джос виштовхнув «Брока і синів» на розпрокляте друге місце. Друге. І, думав Брок, усі ці роки джос дозволяв Струану нашіптувати у вухо нашому триклятому повноважному представникові, високоповажному Лонгстаффові. Й ось тепер удвох вони продали їх ні за цапову душу.

— Чума на них обох: і на Гонконг, і на Струана!

— Якби не план Струана, ви ніколи не виграли б вашу війну так легко, — сказав Купер.

Війна почалась у Кантоні† два роки тому, коли китайський імператор, рішуче налаштований підкорити європейців своїй волі, спробував викоринити контрабанду опіуму, яка була в основі британської торгівлі. Намісник імператора Лінь оточив поселення іноземців у Кантоні військами й вимагав доставити йому всі до останнього

* Сукупність усіх снастей на кораблі. Троси, мотузки, блоки, талі, гаки й інші снасті, призначені для кріплення корабельного оснащення.

** Круглий брус (дерево), який використовують, щоб поставити вітрила.

*** Тут Джеймс Клавелл помиляється. Насправді корпус лорч виготовляли за європейською моделлю, а от такелаж — за китайською.

**** Закритий склад для зберігання вантажів у портах, на залізничних станціях, митницях тощо.

† Застаріла назва Гуанджоу, найбільшого міста китайської провінції Гвандон.

ящики опіуму в Азії в обмін на життя беззахисних англійських торговців. Зрештою йому передали двадцять тисяч ящиків опіуму, які відразу ж знищили, і британцям дозволили поїхати в Макао. Але Британія не могла так легко примиритися ні із втручанням у її торгівлю, ні із загрозою її підданам. Пів року тому на Схід прибув Британський експедиційний корпус, який номінально передали під юрисдикцію капітана-суперінтенданта торгівлі Лонгстаффа.

Але саме Струан вигадав геніальний план піти в обхід Кантона, де почалися всі проблеми, і натомість відправити експедиційний корпус на північ до Цюшаня. Взяти цей острів без утрат буде просто, думав Струан, адже китайці були не підготовленими й беззахисними проти сучасної європейської армії або флоту. Залишивши на Цюшані невеликий гарнізон і декілька кораблів, щоб перегородити Янцзи, експедиційний корпус міг би вирушити на північ до гирла річки Пей-Хо і звідти погрожувати Пекіну, столиці Китаю, яка лежала лише за сто миль вище за течією. Струан знав, що тільки така пряма загроза змусила б імператора негайно запросити мир. Грандіозний задум. І він блискуче спрацював.

Експедиційний корпус прибув на Схід минулого червня. У липні Цюшань захопили. У серпні британські кораблі вже стояли на якорі в гирлі Пей-Хо. За два тижні імператор відправив чиновника домовлятися про мир — уперше в історії китайський імператор офіційно визнав європейську країну. І війна закінчилася майже без утрат з обох сторін.

— Лонгстафф повівся дуже мудро, дотримавшись цього плану, — сказав Купер.

— Будь-який китайський торговець знав, як поставити китайоз на коліна, — грубо відказав Брок. Він посунув свій циліндр з лоба назад і ослабив пов'язку на оці. — Але чому Лонгстафф і Струан погодилися вести перемовини в Кантоні, га? Кожному дурню відомо, що для китайоз «вести перемовини» означає тягнути час. Але ж ні, ми відвели флот назад і останні пів року чекаємо й чекаємо, щоб ці нікчеми нарешті приставили перо до паперу, — Брок сплюнув. — Дурість, яка неймовірна дурість. І все це гаяння часу та грошей відбувається заради цієї смердючої груді каміння. Ми мали залишити собі Цюшань. Це острів що треба. — Цюшань з його родючими, багатими землями мав двадцять миль завдовжки й десять завширшки, а велике місто Тінхай, що стояло на ньому, було гарним портом. — Там, будьте певні, людина можна дихати на повні груди. І це вже не кажучи про те, що три-чотири фрегати перекриють Янцзи, не

встигнете й капелюха зняти. А хто контролює цю річку, той контролює серце Китаю. Ось де ми маємо закріпитися, бігме.

— Ви все ще володієте Цюшанем, містере Броку.

— Так. Але це не прописано в тому триклятому договорі про мир, тож офіційно острів не наш, — він почав переступати з ноги на ногу, щоб зігрітися на холодному, дедалі сильнішому вітрі.

— Мабуть, вам потрібно сказати про це Лонгстаффу, — відповів Купер. — Він прислухається до поради.

— Але не до моїх, як вам добре відомо. Та ось що я вам скажу: коли в парламенті дізнаються про цей договір, настане час розплати, я в цьому певен.

Купер запалив сигару.

— Тут я, мабуть, з вами згоден. Це предивний документ, містере Броку. Тим паче в наш час, коли кожна європейська держава захоплює щоразу нові землі та прагне влади.

— А Сполучених Штатів, гадаю, це не стосується? — обличчя Брока враз напружилось. — Як щодо ваших індіанців? А купівля Луїзіани? Іспанська Флорида? І ще ви накинули оком на Мексику й російську Аляску. Остання пошта принесла новини, що ви навіть намагаєтеся вкрати Канаду. Га?

— Канада американська, а не англійська. Ми не починатимемо війну через Канаду — вона приєднається до нас із власної волі, — відповів Купер, приховуючи хвилювання. Він посмикав себе за баки й щільніше натягнув сюртук на плечі, аби не змерзнути на пронизливому вітрі. Американець знав, що війна з Британською імперією зараз обернулася б катастрофою і зруйнувала б компанію «Купер-Тіллман». Дідько вхопив би ці війни. Попри це він розумів, що Штатам доведеться воювати за Мексику й Канаду, якщо тільки це питання не врегулюють в інший спосіб. Так само як і Британії довелося піти війною на Китай.

— Ще однієї війни не буде, — промовив Тіллман, дипломатично намагаючись заспокоїти Купера. Торговець зітхнув і пошкодував, що зараз він не в Алабамі. Там людина може бути джентльменом, подумав він. Там ти не мусиш щодня мати справу із цими чортовими британцями, або з такими чорноротими богохульниками й покидьками, як Брок, чи з дияволом у плоті на кшталт Струана, та й навіть з такими нестриманими молодими людьми і старшими партнерами, як Джефферсон Купер, для кого Бостон був центром світу. — І ця війна вже закінчена, на краще це чи на гірше.

— Запам'ятайте мої слова, містере Тіллмане, — сказав Брок. — Цей паршивий договір не обернеться нічим добрим ані для нас, ані

для них. Ми повинні зберегти Цюшань і відкрити порти на материковому Китаї. За декілька тижнів ми знову воюватимемо. У червні, коли й вітер, і погода будуть сприятливими, флотові ще раз доведеться вирушити на північ до Пей-Хо. А якщо ми вкотре будемо у стані війни, як закупимо чай і шовк у відповідний час, га? Минулого року через війну майже не було торгівлі, позаминулого року її не було взагалі, та ще й вони вкрали весь наш опіум за викуп. Тільки в мене одного забрали вісім тисяч ящиків. Два мільйони таелів* — ось скільки це мені коштувало. Готівкою.

— Ці гроші ще не втрачені, — заперечив Тіллман. — Лонгстафф наказав нам віддати опіум в обмін на наші життя. Він видав нам документ від імені британського уряду. І запис про це також є в мирному договорі. За опіум мають бути виплачені шість мільйонів таелів срібла.

Брок грубо засміявся.

— Думаєте, парламент рахуватиметься з папірцем Лонгстаффа? Будь-який уряд вилетить зі своїх кабінетів, варто йому заговорити про виділення грошей з казни на опіум. А ці шість мільйонів — усі вони підуть на військові видатки. Я ліпше за вас знаю парламент. Моя вам обом порада: помахайте ручкою половині вашого мільйона таелів. Так от, якщо ми повторно вліземо у війну цього року, торгівлі знову не буде. А якщо не торгуватимемо цього року, всі збанкрутуємо. Ви, я, будь-який китайський торговець. І навіть цей клятий «Шляхетний дім», — він різко витягнув годинник з кишені. Церемонія мала початися ще годину тому. Час спливає, подумав Брок. Так, але не для «Брока й синів», присягаюся. Сімнадцять років джос був ласкавим до Дірка, і пора вже цьому змінитися.

Брок утішився від думки про свого другого сина, Моргана, який уміло — і безжально — керував усіма їхніми вкладеннями в Англії. Цікаво, думав він, чи вдалося Морганові послабити вплив Струана в парламенті й у банківських колах. «Ми тебе знищимо, — звертався він подумки до Струана, — а разом з тобою і Гонконг».

— Якого біса ми тягнемо? — кинув Брок, поспішаючи до морського офіцера, який прогулювався вперед і назад поруч із морськими піхотинцями.

— Та що з тобою, Джеффе? Ти ж знаєш, він має рацію щодо Гонконгу, — сказав Тіллман. — Тобі варто двічі подумати, перш ніж дражнити його.

* Будь-яка міра ваги, яку використовували у Східній і Південно-Східній Азії. Вага китайського таеля змінювалась у різні епохи й 1959 року була стандартизована до 50 г. Також таелем називали срібну монету відповідної ваги.

Купер ледь помітно всміхнувся.

— Брок такий до біса самовпевнений, що я не міг стриматися.

— Якщо він не помиляється щодо пів мільйона таелів, нам кінець.

— Так. Але Струан утратить удесятеро більше, якщо йому не заплатять. Тож він своє отримає, можеш не хвилюватися. А отже, і ми дістанемо свою частку, — Купер подивився вслід Броку. — Гадаєш, йому відомо про нашу угоду зі Струаном?

Тіллман стенув плечима.

— Не знаю. Але Брок має рацію щодо цього мирного договору. Він безглуздий. І влетить нам у копійчину.

Останні три місяці компанія «Купер-Тіллман» діяла як секретний агент «Шляхетного дому». Британські військові кораблі блокували Кантон і Перлинну річку, а британським комерсантам заборонили вести торгівлю. Лонгстафф — за порадою Струана — ввів це ембарго як іще один засіб пришвидшити підписання мирного договору, знаючи, що Кантонські склади ломилися від чаю і шовку. Але, оскільки Америка не оголосила війну Китаю, американські кораблі могли вільно проходити крізь блокаду і глузувати з військових суден. Тож компанія «Купер-Тіллман» придбала чотири мільйони фунтів* чаю в Чень-це Дзінь Арна — або Дзінь-цюа, як його ще прозивали, — найбагатшого з китайських купців. Місцевий іспанський чиновник, за чималий хабар, видав необхідні ліцензії на здійснення імпорту й експорту, і чай був повантажений — без обкладання митом — на кліпери Струана, які негайно помчали в Англію. Платою Дзінь-цюа послужив цілий корабель опіуму, що його Струан таємно доставив кудись на узбережжя.

Ідеальний план, подумав Купер. Усі залучені розбагатіли й отримали потрібний їм товар. Але ми заробили б силу-силенну грошей, якби наші кораблі могли доставляти чай в Англію без посередників. І він прокляв Британські навігаційні акти, які забороняли будь-яким кораблям, окрім британських, привозити товари в англійські порти. Світ належить їм, дідько їх ухопи.

— Джеффе!

Купер простежив за поглядом свого партнера. Якусь мить він не міг зрозуміти, що саме Тіллман хотів йому показати в заповненій кораблями гавані. Тоді побачив баркас, який відділився від флагмана, а в ньому високого рудого шотландця, такого могутнього, що він зміг використати парламент для власних цілей і вплутати найвеличнішу державу на світі у війну.

* 1 фунт = 453,59 г.

— Не варто і сподіватися, що Струан потоне, — сказав Тіллман. Купер засміявся.

— Ти про нього хибної думки, Вілфе. Хай там як, море ніколи не насмілилося б.

— Хтозна, можливо, воно насмілиться, Джеффе. Уже давно пора. Присягаюся всім, що є на цій землі святого.

* * *

Дірк Струан стояв на баркасі, який упевнено йшов до берега, підіймаючись і опускаючись на хвилях. І хоча Струан уже запізнився на церемонію, він не квапив своїх веслярів. Він знав, що без нього її не починатимуть.

Баркас був менше ніж за триста ярдів від берега, і боцманське «Триматися курсу!» приємно поєдналося зі свіжим північно-східним мусоном. Далеко попереду вітер набирав сили та гнав купчасті хмари з материка через острів і в океан за ним.

Гавань була заповнена кораблями — переважно британськими, за винятком кількох американських і португальських. Це були торговельні судна всіх можливих розмірів. До війни торговельний флот стояв на якорі в Макао, крихітному португальському поселенні, побудованому на мисі, за сорок миль на південний захід звідси, по інший бік Перлинної річки. Або ж біля берегів острова Вампоа, за тринадцять миль на південь від Кантона. Підходити ближче до Кантона європейським кораблям забороняли китайські закони. Імператорським указом уся торгівля між Китаєм і Європою була обмежена цим містом. За легендою, у його стінах проживав понад мільйон китайців, але жоден європеець не знав цього напевне, бо ще ніхто з них не ходив кантонськими вулицями.

З давніх часів у Китаї існували жорсткі закони, які майже повністю закривали європейцям доступ до країни. Негнучкість цих законів, які не дозволяли європейцям вільно пересуватися країною і вести торгівлю, як їм заманеться, і спричинила цю війну.

Коли баркас пропливав повз один із торговельних кораблів, кілька дітей помахали Струанові руками, і він помахав дітям у відповідь. Цій малечі буде корисно нарешті жити в себе вдома, на власній землі, подумав Дірк. З початком війни всіх підданих Британської імперії з міркувань безпеки евакуювали на кораблі. Ішлося про приблизно сто п'ятдесят чоловіків, шістдесят жінок і вісімдесят дітей. Кілька сімей ось уже майже рік змінювали один корабель на інший.

Торговельний флот оточували кораблі Британського експедиційного корпусу: сімдесятичотири-, сорокачотири- й двадцятидвогарматні